

Міністерство освіти і науки України

Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ЯВОРСЬКА КАТЕРИНА ПЕТРІВНА

УДК 321.6-044.922:321.7](47+57):342.72/73](043.5)

**ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА І СВОБОДИ
В УМОВАХ РЕЖИМНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ
ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2021

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота виконана на кафедрі політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Науковий керівник — доктор політичних наук, професор
Наумкіна Світлана Михайлівна,
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»,
завідувач кафедри політичних наук і права

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Фісун Олександр Анатолійович,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
завідувач кафедри політології

кандидат політичних наук, доцент
Пехник Алевтина Валентинівна,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри політичних теорій

Захист відбудеться «9» квітня 2021 р. о 12 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36).

Автореферат розіслано «5» березня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. О. Каменчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Проблематика громадянських та політичних прав і свобод на теренах пострадянського простору вже три десятиліття є предметом міждисциплінарних наукових досліджень. Проте динамічні процеси в незалежних країнах колишнього СРСР, пов'язані з режимними трансформаціями, перманентною політико-правовою турбулентністю, випереджають науковий аналіз гарантування, реалізації, захисту цих прав і свобод. Крім того, каталог громадянських та політичних прав і свобод, з одного боку, розширюється завдяки новим можливостям людини та громадянина, породженими інформаційно-комунікаційним прогресом, глобалізацією, а з іншого – посилюються ініціативи щодо звуження цих прав і свобод, зумовлені поглибленням дефектів демократії. Ця загальнопланетарна тенденція знаходить відбиття й у пострадянських державах.

Традиційно найбільшу увагу вивченню громадянських і політичних прав приділяє юридична наука. Натомість політичною наукою дослідження цього сегмента наукового знання видається певною мірою недооціненим. Це зумовлює потребу вивчення за допомогою політологічного інструментарію комплексу проблем гарантування, реалізації та захисту громадянських та політичних прав і свобод у тих пострадянських державах, які перебувають поза європейськими та євроатлантичними інтеграційними об'єднаннями. Аналіз держав трьох великих регіонів (Центральна Азія, Південний Кавказ, Східна Європа) цікавий тим, що тут апробуються відмінні економічні, соціально-політичні, культурно-цивілізаційні моделі, але водночас зберігаються спільні характеристики політико-правового життя (т. зв. «пострадянськість»).

Такий аналіз уможливить розуміння: 1) рівня ліберально-демократичного прогресу / регресу аналізованих держав у частині громадянських та політичних прав і свобод за період їх суверенного функціонування; 2) чинників прогресу / регресу окремо взятих країн у площині гарантування реалізації та захисту аналізованих прав і свобод; 3) спільних тенденцій і національних відмінностей у підходах до громадянських та політичних прав і свобод, характерних аналізованим країнам; 4) позицій, мотивацій державних і недержавних акторів щодо розширення чи звуження аналізованих прав і свобод на прикладі кейсів окремих держав тощо.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Тема і зміст дисертації є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Соціально-політичні проблеми України в контексті глобальних процесів» (№ державної реєстрації 0114U007155), одним із виконавців якої є дисертантка.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертації є політико-правова концептуалізація процесів гарантування, реалізації та захисту комплексу громадянських та політичних прав і свобод у країнах пострадянського простору.

Для досягнення мети були поставлені **завдання**:

- виявити новітні тенденції функціонування інституту громадянських та політичних прав і свобод;
- з'ясувати особливості процесів гарантування, реалізації та захисту громадянських та політичних прав і свобод у пострадянських державах в умовах режимних трансформацій;
- визначити особливості реалізації та захисту громадянських та політичних прав і свобод в умовах персоналістського неоавторитаризму в Таджикистані;
- з'ясувати рівень впливу репресивно-авторитарного політико-правового клімату Туркменістану на громадянські та політичні права і свободи;
- розкрити зміни в системі громадянських та політичних прав і свобод в Узбекистані в період політичної «відлиги» Ш. Мірзієєва;
- визначити зміни в громадянських та політичних правах і свободах у Киргизстані за умов постреволюційного посилення авторитаризму (періоди президентства А. Атамбаєва та С. Жеєнбекова);
- обґрунтувати тиск на громадянські та політичні права і свободи як прояв неоавторитарних механізмів запобігання, протидії екстремізму та тероризму в Казахстані;
- з'ясувати особливості громадянських та політичних прав і свобод в Азербайджані в умовах кланового характеру влади та домінування політико-правової культури східного типу;
- оцінити перспективу розширення громадянських та політичних прав і свобод у Вірменії на тлі «Революції любові» та курсу Н. Пашиняна;
- охарактеризувати громадянські та політичні права і свободи в умовах незавершеності інституційних реформ і політичної турбулентності в Грузії;
- поглибити теоретико-методологічні позиції щодо руйнації цінності громадянських та політичних прав і свобод в умовах неоавторитаризму в Білорусі;
- аргументувати деформацію громадянських та політичних прав і свобод у Молдові на тлі проблем демократизації;
- запропонувати наукові підходи до розуміння громадянських та політичних прав і свобод в Російській Федерації в умовах протистояння модернізації та традиціоналізму;
- визначити особливості гарантування, реалізації та захисту громадянських та політичних прав і свобод в Україні в умовах зовнішньої агресії та системних проблем внутрішньодержавного розвитку.

Об'єктом дослідження визначено реалізацію прав і свобод у країнах пострадянського простору. *Предметом дослідження* є порівняльно-політологічна концептуалізація гарантування, реалізації та захисту громадянських та політичних

прав і свобод у суверенних державах колишнього СРСР, які не входять до європейських і євроатлантичних інтеграційних об'єднань.

Методологія дослідження. Аналіз проблематики громадянських та політичних прав і свобод уможливлюється завдяки методологічному інструментарію неоінституціоналізму (права та свободи позиціюються як соціально-політичний інститут); аксіологічного підходу (ціннісний зміст аналізованих прав і свобод, їх роль у системі ціннісної ієрархії особи, суспільства, держави); політичної компаративістики (вивчення відмінностей між країнами у визначенні меж прав і свобод, механізмів їх захисту тощо). Дослідження також базується на теоретико-методологічному синтезі філософського, історичного, юридичного та іншого аналізу ідей про громадянські та політичні права і свободи.

На такому методологічному підґрунті розглядаються дослідницькі гіпотези:

1) система громадянських і політичних прав останніми роками зазнає вагомих трансформацій: збільшення каталогу прав, видозміна їх змістового наповнення тощо. Країни пострадянського простору більшою чи меншою мірою охоплені цими змінами, але неоднотайні щодо розширення меж громадянських та політичних прав і свобод з огляду на національні особливості в частині політико-правової культури, увиразненості неформальних деструктивних інститутів, підтримки неоавторитарних управлінських практик тощо;

2) в умовах пострадянських неоавторитарних режимів, дефектної демократії, національні інститути держав вдаються до відкритого чи латентного звуження громадянських і політичних прав, утруднюють чи навіть унеможливають їх реалізацію та захист. Політико-правові реалії аналізованих держав свідчать про деформацію конституційно гарантованої демократичної системи громадянських та політичних прав і свобод. Усі пострадянські країни, попри відмінні вектори розвитку та різний рівень підтримки цінностей неоліберальної демократії, тією чи іншою мірою увиразнюють комплекс проблем гарантування, реалізації та захисту громадянських та політичних прав і свобод;

3) нарастають міждержавні відмінності щодо: а) гарантування, реалізації та захисту аналізованих прав і свобод; б) утисків чи ініціатив, спрямованих на звуження, ускладнення реалізації певних прав і свобод; в) дій громадянського суспільства щодо ініціатив державних чи недержавних акторів, які посягають на конституційно гарантовані громадянські та політичні права і свободи.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена сукупністю завдань і способами їх розв'язання. В межах дослідження отримано результати, що мають наукове значення.

Уперше:

– визначено чинники, які впливають на реалізацію, захист громадянських та політичних прав і свобод в умовах персоналістського неоавторитаризму в Таджикистані: сповільненість демократичної консолідації в результаті громадянської війни; сильна роль кланів; радянська традиція організації політико-

правового життя; концентрація влади в руках однієї партії та незмінного (з 1994 р.) глави держави тощо;

- розкрито наслідки впливу репресивно-авторитарного режиму Туркменістану на громадянські та політичні права і свободи: найсильніший в Центральній Азії тиск на права людини; політизація судової влади; фактична відсутність опозиції; одні із найгірших показників свободи слова у світі; слабкість мобілізаційних чинників (громадянське суспільство, нетворкінг, опозиційна культура та ін.);

- проаналізовано зміни в реалізації громадянських і політичних прав в Узбекистані у період політичної «відлиги» Ш. Мірзіяєва (часткове звільнення політв'язнів, скасування практики дозволів на виїзд громадян за кордон тощо) та визначено перешкоди подальшій демократизації (широке трактування екстремізму, цензура, непрозорість судової системи тощо). Прогнозується ймовірність розбудови «розумного авторитаризму» (поєднання економічно необхідних ліберальних заходів і м'яких репресій);

- дано оцінку перспективам розширення громадянських та політичних прав і свобод у Вірменії на тлі «Революції любові» та курсу Н. Пашиняна. Аргументовано, що постреволюційне розширення меж прав і свобод не призвело до його стійкого та незворотного характеру, тому ймовірний як прогресивний сценарій, так і реванш неоавторитарних сил;

- чинниками, що ускладнюють реалізацію, захист громадянських та політичних прав і свобод у Грузії, визначено: незавершеність інституційних реформ; наявність окупованих територій; істотний вплив на державу клерикально-консервативного сегмента громадянського суспільства; рудименти радянськості як перешкоди розвитку ліберально-демократичної політико-правової культури тощо;

- з'ясовано чинники деформації системи гарантованих громадянських та політичних прав і свобод у Молдові: перебування країни в зоні активного впливу як Заходу, так і Росії; наявність самопроголошеної Придністровської Молдовської Республіки; довготривалий олігархічний вплив на управління державою (ймовірні зміни очікувані за результатами виборів 2019 р.); слабкість громадянського суспільства; розвиненість мережі клієнтсько-патронажних відносин; незавершеність демократичної консолідації; системна корупція; погіршення середовища функціонування «третього сектора» тощо.

Удосконалено:

- теоретико-методологічні позиції щодо новітніх світових тенденцій функціонування інституту громадянських та політичних прав і свобод: постійне розширення каталогу прав і свобод; трансформація змісту прав і свобод під впливом глобалізації, інформаційно-комунікаційних технологій; ріст тиску на права та свободи в умовах поступового «відступу» демократії тощо;

- наукові підходи до розуміння змін у громадянських та політичних правах і свободах у Киргизстані за умов постреволюційного посилення авторитаризму (за

президентства А. Атамбаєва та С. Жеєнбекова). Акцентовано на збереженні після двох революцій неоавторитарного режиму з вирішальною роллю кланів;

– розуміння тиску на громадянські та політичні права і свободи як прояву неоавторитарних механізмів запобігання, протидії екстремізму та тероризму в Казахстані. Аргументовано: зміна влади (2019 р.) стала лише керованим процесом передачі Н. Назарбаєвим влади, що не є підставою для позитивного прогнозу щодо зміцнення гарантій громадянських та політичних прав і свобод;

– оцінку особливостей громадянських та політичних прав і свобод в Азербайджані в умовах кланового характеру влади та домінування політико-правової культури східного типу. Доведено: в межах Південного Кавказу тут найсильніший наступ держави на демократичні цінності, права людини; влада стримує розвиток політико-правової культури громадян, а більшість населення відсторонене від політики та громадсько-політичного активізму.

Отримали подальший розвиток:

– теоретико-методологічні позиції щодо особливостей громадянських та політичних прав і свобод у пострадянських країнах: конституційне закріплення не є гарантією їх реалізації та належного захисту. В умовах здебільшого фасадної демократії інститути пострадянських держав ініціюють (відкрито чи латентно) звуження цих прав, ускладнення чи навіть унеможливлення їх реалізації та захисту;

– підходи щодо розуміння руйнації цінності громадянських і політичних прав людини та громадянина в умовах білоруського неоавторитаризму. Відзначено: збереження смертної кари; наявність політичних в'язнів; тиск на свободу слова та свободу мирних зібрань; цензурування онлайн-контенту тощо. Необмежена суперпрезидентська форма правління, відсутність ротації влади визначені як ускладнюючі чинники реалізації громадянських та політичних прав і свобод;

– визначення специфіки громадянських та політичних прав і свобод у Російській Федерації в умовах протистояння модернізації та традиціоналізму, за якого з ініціативи держави звужуються конституційно гарантовані права. Імперська історична традиція визначена основним чинником означення меж прав людини, які обмежуються задля «збереження традиційних цінностей» і «протидії екстремізму»;

– розуміння особливостей гарантування, реалізації та захисту громадянських і політичних прав й свобод в Україні в умовах зовнішньої агресії та системних проблем внутрішньодержавного розвитку. Наголошено на нових формах дискримінації як результаті анексії АР Крим та збройної агресії Російської Федерації проти України, збереженні тиску на свободу слова, зростанні кількості злочинів на ґрунті ненависті тощо.

Практичне значення одержаних результатів визначається їх актуальністю, новизною та висновками – загальнотеоретичними і практичними. Теоретична цінність положень дисертації полягає не тільки в їх концептуальному, а й дискусійно-постановочному характері. Дослідження формує наукові уявлення про: 1) національні особливості комплексу громадянських та політичних прав і свобод у

країнах пострадянського простору; 2) деформації цих прав і свобод співвідносно сучасної ліберально-демократичної традиції; 3) відмінності в нормативно-правовому регулюванні, процесах реалізації, гарантування та захисту громадянських та політичних прав і свобод у межах країн трьох регіонів (Центральної Азії, Південного Кавказу, Східної Європи); 4) ймовірні сценарії розширення (звуження) цих груп прав і свобод в окремо взятих країнах. Основні положення та висновки роботи можуть використовуватися в навчальному процесі при підготовці лекцій, підручників із політологічних дисциплін, навчальних курсів із вивчення прав людини та пострадянського демократичного транзиту, а також у практичній діяльності громадських активістів та інших суб'єктів політики.

Апробація результатів дисертації. Теоретико-методологічні положення та ідеї, розвинені в дисертації, доповідалися та обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях: «Україна і світ: політичні процеси у глобальному та регіональному вимірах» (м. Кам'янець-Подільський, 24 квітня 2019 р.), «Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації» (м. Львів, 24–25 травня 2019 р.), «Сучасні світові тенденції розвитку науки, технологій та інновацій» (м. Ужгород, 28–29 червня 2019 р.), Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів (м. Одеса, 3 квітня, 2020 р.), Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Сучасні виклики соціально-політичного розвитку: політико-правові та соціально-економічні виміри» (м. Одеса, 3 червня, 2020 р.).

Дисертація обговорювалася на методологічних семінарах кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (2014–2020 рр.).

Публікації. Основні ідеї, положення та висновки дисертації викладені автором у 13 публікаціях, 6 з яких надруковані у фахових наукових виданнях із політичних наук, з яких 3 – у міжнародних виданнях і вітчизняних виданнях, включених у міжнародні наукометричні бази, а також розділах 3 міжнародних колективних монографій, 4 тезах виступів на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Специфіка проблем, що стали об'єктом дисертації, зумовили її логіку та структуру. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списків використаних джерел до розділів (272 джерела). Загальний обсяг – 250 сторінок, з них основний текст – 204 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовані актуальність теми дослідження, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, сформульовані мета та завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, наукова новизна одержаних результатів, висвітлено їх

теоретичне та практичне значення, наведено дані про їх апробацію та публікації автора за темою дисертації, її структуру й обсяг.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади аналізу громадянських та політичних прав і свобод в умовах режимних трансформацій пострадянських держав» аналізується історіографія проблематики громадянських та політичних прав і свобод, визначено методологію її вивчення політичною наукою. Підкреслено, що вивчення цих прав і свобод опирається, найперше, на нормативно-правову базу пострадянських держав щодо прав і свобод людини та громадянина. Важливе значення для аналізу предмета дослідження мають щорічні, моніторингові та інші звіти, підготовлені правозахисними НУО.

Відзначено доробок українських учених з проблематики прав і свобод людини та громадянина (І. Литвиненко, В. та Л. Орленки, М. Рабінович, В. Федоренко, М. Щирба та ін.), учених, які вивчають режимні трансформації на теренах колишнього СРСР (В. Гельман, Т. Ляшенко, Ю. Мацієвський, Ю. Нісневич, С. та М. Олімові, М. Б. Олкотт, І. Осадчук, О. Фісун та ін.). Значна кількість досліджень присвячена неоавторитарним державам Центральної Азії: Киргизії (К. Боконбаєв, Т. Глушкова, Д. Іманбердієв, К. Колінз, К. Кокомбаєв, І. Кушнарьов, Ж. Урманбетова та ін.); Казахстану (Т. Амбросіо, О. Васильєв та ін.); Таджикистану (Ф. Белафатті, Е. Науразова та ін.); Туркменістану (А. Бор, Р. Жангожа, А. Малащенко, Т. Метельова, І. Осадчук, С. Педжовіч, В. Попазогло, Ю. Федоров та ін.); Узбекистану (Т. Амбросіо, А. С. Боєр, Я. Саломов, Ж. Сарабеков, М. Север та ін.). Громадянські права та свободи країн Південного Кавказу досліджувалися на прикладах Азербайджану (Т. де Ваал, В. Єгоров, Е. Рагімов, В. Станєвський та ін.), Вірменії (А. Балаян, А. Іскандарян та ін.), Грузії (Я. Фошан, В. Ціватий та ін.). Проблематика політичних та громадянських прав і свобод у східноєвропейських пострадянських державах проаналізована на прикладах: Білорусі (Л. Баликіна, А. Гужон, С. Еке, Г. Іоффе, А. Красцельєва, Т. Кузьо, Д. Марплз, І. Матоніте, В. Ровдо, П. Усов, Т. Чулицька та ін.); Молдови (Г. Бадеску, Л. Брага, А. Добровольська та ін.); України (О. Задорожний, О. Зайчук, Р. Куйбіда, І. Оніщенко, О. Олейнікова, Т. Печончик, Д. Слюсаренко, І. Фолтеа, А. Уїлсон та ін.); Російської Федерації (Л. А. Генрі, Т. П. Гербер, Дж. Л. Гібсон, Дж. Кротті, І. Осадчук, Я. Старцев та ін.).

Підкреслено, що методологія дослідження громадянських та політичних прав і свобод є, найперше, складовою частиною філософської антропології. Якісний аналіз предмета дослідження уможливлюється завдяки методологічному інструментарію неоінституціоналізму, аксіологічного підходу, політичної компаративістики, а також синтезу філософського, історичного, політологічного, соціологічного, юридичного аналізу ідеї про права і свободи.

У висновках до першого розділу: відзначено недостатнє дослідження політичною наукою предмета дисертації, яке утруднене в країнах з наявними міжнародно невизнаними псевдодержавними утвореннями, неоавторитарними

режимами, а також за виражених дефектів демократії. Вказано на взаємосуперечливу тенденцію: каталог прав і свобод невинно розширюється, громадсько-політичний активізм для їх захисту зростає, але одночасно права і свобода знецінюються як результат «відступу» неоліберальної демократії.

У другому розділі «Особливості гарантування, реалізації та захисту громадянських, політичних прав і свобод в умовах центральноазійського неоавторитаризму» вивчаються кейси Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану й Узбекистану.

У першому підрозділі *«Реалізація та захист громадянських та політичних прав і свобод за персоналістського неоавторитаризму в Таджикистані»* визначено причини сповільненої демократичної консолідації цієї країни та системних проблем у площині громадянських та політичних прав і свобод: відчутні наслідки громадянської війни (1992–1997); сильна роль кланів; практична збереженість радянської системи організації політико-правового життя; концентрація влади в руках однієї партії (Народно-демократична партія Таджикистану) та глави держави (Е. Рахмон; з 1994 р.). Підкреслено: часті блокування Інтернету та окремих сайтів; утиски правозахисників, опозиції; насилля й дискримінація за ознаками гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації; залежність судів; цілковита підконтрольність медіа; наявність чисельних політичних в'язнів тощо.

У другому підрозділі *«Репресивно-авторитарний політико-правовий клімат Туркменістану як середовище реалізації громадянських, політичних прав і свобод людини та громадянина»* відзначено максимальний з-поміж країн центральноазійського регіону тиск на права та свободи в Туркменістані, що засвідчує демодернізацію країни. Констатовано, що хоч ініціативи нинішнього президента Г. Бердимухамедова претендують на деяку лібералізацію у порівнянні з режимом С. Ніязова, але практичних позитивних зрушень у частині громадянських і політичних прав не відбувається, а продемократичні ініціативи влади мають фасадний характер. Основними проблемами названо: політизацію судочинства; формальну багатопартійність в умовах домінування Демократичної партії Туркменістану; обмеження прав національних меншин; цензуру в медіа; сильний контроль влади за Інтернет-контентом; обмеження виїзду громадян за кордон (виїзні візи замінені таємними «чорними списками» громадян) тощо.

У третьому підрозділі *«Громадянські та політичні права в Узбекистані: період політичної «відлиги» Ш. Мірзієєва»* аргументовано, що після завершення «епохи І. Карімова» в Узбекистані відбуваються певні прогресивні зміни («політична відлига»), ініційовані чинним президентом Ш. Мірзієєвим (звільнено частину політичних в'язнів, скасовано практику дозволів на виїзд громадян за кордон тощо). Однак відкрите питання, наскільки реальний чи декларативно-ілюзорний характер мають ці реформи в частині прав людини, адже усі зміни ініціюються виключно главою держави, а узбецька еліта не зорієнтована на ліберально-демократичні цінності. Крім цього широко трактується екстремізм, що

сприяє звинуваченню інакодумців у ньому; більшість медіа підконтрольні державі, виражена цензура, обмежується свобода віросповідання тощо. Ймовірним сценарієм може стати побудова в Узбекистані «розумного авторитаризму» – поєднання економічно необхідних ліберальних заходів і м'яких репресій.

У четвертому підрозділі *«Громадянські та політичні права і свободи в Киргизстані в умовах постреволюційного посилення авторитаризму»* відзначено, що Киргизстан – єдина держава регіону, яка шляхом революцій змінювала владу. Однак постреволюційні роки стали «часом втрачених можливостей» – до тепер зберігається неоавторитарний режим з вирішальною роллю кланів. За роки президентства А. Атамбаєва та С. Жеєнбекова відбувся новий виток авторитаризму попри очікувані ліберально-демократичні перетворення. Зберігається виражений тиск влади на правозахисників і правозахисні НУО; інститут омбудсмена цілковито узалежнений від законодавчої та виконавчої гілок влади. 3 січня 2021 року в результаті дострокових президентських виборів Президентом став Садир Жапаров.

У п'ятому підрозділі *«Тиск на громадянські та політичні права і свободи як прояв неоавторитарних механізмів запобігання та протидії екстремізму та тероризму: приклад Казахстану»* підкреслено, що в цій державі уцімлення ліберально-демократичних прав і свобод аргументують, найперше, боротьбою з «екстремізмом і тероризмом». Період президентства Н. Назарбаєва відзначився агресивним придушенням свободи слова, перешкоджанням протестам, тиском на опозицію та профспілки, політично мотивованими переслідуваннями тощо. Останніми рокам посилювався тиск уряду на громадянське суспільство. Казахська влада увиразнює «нульову толерантність» до протестних ініціатив. Несистемні партії та опозиція фактично ліквідовані; правозахисники незахищені від різних форм тиску. Попри конституційне гарантування свободи слова та заборону цензури, здійснюється сильний тиск на медіа, що зумовлює самоцензуру журналістів; практикується обмеження владою Інтернет-контенту. Відсутнє антидискримінаційне законодавство щодо сексуальної орієнтації особи, гендерної ідентичності. Зміна влади (2019 р.) стала лише керованим процесом передачі влади в країні, що не дає підстав для позитивного прогнозу в частині зміцнення в Казахстані гарантій громадянських та політичних прав і свобод.

У висновках до другого розділу відзначено, що жодна з країн Центральної Азії не створила дієвої моделі модернізації, а відтак демонструє регрес або незначний поступ щодо громадянських та політичних прав і свобод. Стримуючими для розширення каталогу прав і свобод, а також реалізації уже конституційно гарантованих прав і свобод у регіоні названо функціонування неоавторитарних режимів, сильні кланові зв'язки та общинні традиції, патерналістська політико-правова культура громадян, етатизм, міцні деструктивні політичні інститути тощо.

У третьому розділі **«Південний Кавказ як регіон ціннісних контрастів у щодо громадянських та політичних прав і свобод»** пропонується авторська

оцінка процесів гарантування, реалізації та захисту громадянських та політичних прав і свобод в Азербайджані, Вірменії та Грузії.

У першому підрозділі *«Громадянські та політичні права і свободи в Азербайджані в умовах кланового характеру влади та домінування політико-правової культури східного типу»* відзначено характерні Азербайджану тиск на опозицію, переслідування інакодумців; винесення судами політично мотивованих рішень; посилення контролю уряду за НУО аж до фактичної ліквідації незалежного громадянського суспільства; постійне погіршення клімату функціонування незалежних медіа; обмеження свободи пересування, виїзду за кордон для опозиції; практичне унеможливлення реалізації права опозиції на мирні зібрання; відкрита підтримка як владою, так і більшістю суспільства гомофобії, трансфобії, біфобії тощо. Проблемності реалізації прав і свобод додає ситуація у Нахічеванській автономній Республіці та Нагірно-Карабаській республіці.

У другому підрозділі *«Громадянські та політичні права і свободи в Вірменії: ймовірність поступальних змін у контексті «Революції любові» та курсу Н. Пашиняна»* відзначені зміни в площині прав і свобод, зумовлені революцією 2018 р. Констатовано, що хоч рамки громадянських та політичних прав і свобод розширилися, але зміни не набули стійкого, незворотного характеру. На реалізацію громадянських та політичних прав і свобод вірмен продовжують впливати особливості їх політичної культури (зорієнтованість на колективізм, патерналізм тощо), правовий нігілізм. Попри очевидні революційні здобутки, зберігається тиск на правозахисників, найперше тих, які захищають права жінок, ЛГБТІ-спільноти, інших уразливих груп; така діяльність розглядається радикальними групами як загроза традиційним вірменським цінностям. На випадки дискримінації, мову ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності вірменська влада реагує найбільш незадовільно, а подекуди навіть проглядається латентне схвалення таких протиправних діянь. Відтак, революція 2018 року дала старт фундаментальним ліберально-демократичним змінам у Вірменії, але їх результат нині складно прогнозований з огляду на ймовірність як прогресивного сценарію, так і реваншу авторитарних сил.

У третьому підрозділі *«Громадянські та політичні права і свободи в умовах незавершеності інституційних реформ і політичної турбулентності в Грузії»* аргументовано, що попри лідерські позиції в царині прав людини в регіоні, у Грузії зберігається низка викликів щодо реалізації та захисту громадянських та політичних прав і свобод. Це спричинене рудиментами радянськості, незавершеністю важливих інституційних реформ, тим, що цінності неоліберальної демократії певною мірою дисонують з аксіологічною парадигмою грузинів. Основними проблемами реалізації громадянських та політичних прав і свобод є: порушення прав громадян, які проживають на окупованих територіях; дискримінація за гендерною, сексуальною та іншими ознаками; проблема гарантування плюралізму медіа-ландшафту; перевищення повноважень

правоохоронними органами, найперше – під час мирних протестів; упередженість щодо мігрантів тощо. Сильний вплив на рішення держави має Грузинська апостольська автокефальна православна церква, яка займає консервативні позиції щодо прав людини та розширення їх меж. Водночас в окремих аспектах прав і свобод Грузія лідирує не лише у регіоні, а на всьому пострадянському просторі, наприклад, тут конституційно закріплена гарантія вільного доступу до Інтернету та використання його ресурсів.

У висновках до *третього розділу* відзначено, що в межах регіону Південного Кавказу в Азербайджані найсильніше проявляється наступ держави на громадянські та політичні права і свободи; порушення прав і свобод тут мають наростальну негативну динаміку. Водночас Революція любові у Вірменії та взятий Н. Пашиняном політичний курс дають підстави очікувати поступу в частині просування цінностей неоліберальної демократії. Найбільший прогрес щодо прав і свобод людини досягнуто Грузією як держави з проєвропейським вектором, однак незавершеність інституційних реформ, проблеми політико-правової культури населення тощо нині ще перешкоджають належній реалізації конституційно гарантованих громадянських та політичних прав і свобод.

У **четвертому розділі «Східноєвропейські пострадянські країни у вимірі громадянських та політичних прав і свобод»** на прикладах кейсів Білорусі, Молдови, Росії та України досліджено особливості гарантування, реалізації та захисту громадянських та політичних прав і свобод; визначено основні відмінності між державами в частині функціонування інституту прав людини та громадянина.

У *першому підрозділі «Руїнація цінності громадянських і політичних прав людини та громадянина в умовах білоруського неоавторитаризму»* акцентовано на: збереженні смертної кари; наявності політичних в'язнів; переслідуванні журналістів і блогерів з мотиву «протидії екстремізму»; перешкоджанні свободі мирних зібрань; сильному тиску на критичні до влади НУО та обмеження їх фінансування з-за кордону; переслідуванні правозахисників; блокуванні урядом опозиційних і критичних до влади сайтів, цензуруванні онлайн-контенту тощо. Необмежена суперпрезидентська форма правління, відсутність ротації влади ускладнюють реалізацію громадянських та політичних прав і свобод. В той же час такі конструктивні чинники, як порівняно низька корупція, відсутність виражених мереж зв'язків родинно-кланового і феодално-клієнтистського характеру тощо, на реалізацію аналізованих прав і свобод у Білорусі позитивно не впливають.

У *другому підрозділі «Деформація громадянських і політичних прав людини та громадянина в Молдові на тлі проблем демократизації»* відзначено, що проблеми реалізації та гарантування громадянських та політичних прав і свобод у Молдові довгий час зумовлювалися: одночасним перебуванням країни в зоні впливу як Заходу, так і Росії; наявністю самопроголошеної Придністровської Молдовської Республіки; вираженим олігархічним впливом на управління державою; слабкістю громадянського суспільства; незавершеністю процесів

демократичної консолідації. Водночас результати парламентських виборів 2019 р., які ослабили тривалий час панівну Демократичну партію Молдови та вплив олігарха В. Плахотнюка, а також четверті президентські вибори в 2020 р. та обрання Маю Санду Президентом країни дозволяють припустити ймовірність конструктивних змін у Молдові, зокрема й в частині прав і свобод людини та громадянина.

У *третьому підрозділі «Політичні та громадянські права й свободи людини та громадянина в Російській Федерації в умовах протистояння модернізації та традиціоналізму»* відзначено, що реалізація та захист прав і свобод у цій країні визначаються вираженням протистоянням модернізації та традиціоналізму. Імперська історична традиція є основним чинником окреслення меж прав людини. З ініціативи інститутів держави поступово звужуються можливості для реалізації та захисту прав і свобод, закріплених у 1990-х роках. Свобода слова обмежується з мотивів «збереження традиційних цінностей», «протидії екстремізму»; кримінальні звинувачення використовуються для придушення критичних онлайн-обговорень; ущемлена свобода мирних зібрань. НУО, які фінансуються з-за кордону, визначені іноземними агентами. За сфабрикованими звинуваченнями відбуваються покарання політичні в'язні, з-поміж яких є й громадяни України. Розгортаються кампанії, спрямовані проти свободи совісті; посилюється наступ на громадянські права представників ЛГБТІ-спільноти.

У *четвертому підрозділі «Громадянські та політичні права і свободи в Україні: особливості в умовах зовнішньої агресії та системних проблем внутрішньодержавного розвитку»* досліджено труднощі в площині прав і свобод людини та громадянина в Україні. Відзначено появу нових форм дискримінації у результаті анексії АР Крим та збройної агресії Російської Федерації проти України. Особливо уразливими до порушень громадянських і політичних прав визначено внутрішньо переміщених осіб, мешканців тимчасово окупованих, непідконтрольних територій, полонених та ін. Підкреслено: збереження різних форм тиску на свободу слова; зростання кількості порушень політичних та громадянських прав і свобод, скоєних на ґрунті ненависті; перешкоджання діяльності правозахисників, правозахисних НУО тощо.

У *висновках до четвертого розділу* відзначено особливості кейсів аналізованих країн: збереження смертної кари (Білорусь), розгортання порушень прав людини на тлі системної корупції, наявності олігархічних кланів (Молдова, Росія, Україна), відсутність достатньої критичної маси громадян, готових до боротьби за права людини (Білорусь, Росія) та ін.

У **висновках** автором сформульовано основні результати дослідження, наведено теоретичні узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової проблеми – осмислення особливостей гарантування, реалізації та захисту громадянських та політичних прав і свобод в умовах режимних трансформацій у

незалежних пострадянських державах; визначення національних відмінностей у кейсах громадянських та політичних прав і свобод аналізованих держав.

ВИСНОВКИ

1. Громадянські, політичні права та свободи займають найважливіше місце в новітній системі прав і свобод. Права та свободи «першого покоління» віддавна були причинами революційних протистоянь із вимогою їх державного гарантування та захисту. Ці змагання тривають й досі з огляду на невинну появу нових аспектів життєдіяльності людини, які потребують розширення каталогу громадянських та політичних прав і свобод, нормативно-правового унормування механізмів їх реалізації та гарантування з позицій неоліберальної демократії.

Водночас упродовж останніх десятиліть у світі погіршується клімат функціонування неоліберальної демократії, що зумовлено ростом корупції, активізацією антиліберальних популістських рухів тощо. Це призвело до деякого знецінення прав і свобод людини та громадянина, активізації мови ненависті тощо. Динамічна глобалізація також трансформує інститут прав і свобод. Відтак політична турбулентність, режимні трансформації, деформація цінностей неоліберальної демократії в багатьох країнах уже перешкоджають належній реалізації та захисту як законодавчо гарантованих громадянських та політичних прав і свобод, так і перспективному розширенню каталогу цих прав і свобод.

2. Попри конституційне закріплення у 1990-х роках в країнах колишнього СРСР широкого комплексу громадянських та політичних прав і свобод, тут не уможливилася їх повноцінна реалізація та належний захист. Про це свідчать факти підконтрольності медіа, посягання на незалежність судової влади, тиск на «третій сектор», переслідування правозахисників, наростання мови ненависті тощо. При цьому ініціаторами тиску на права людини виступає як інститут держави, так і недержавні суб'єкти (ультрарадикальні, консервативно-клерикальні та ін.). Це віддаляє пострадянські країни від цінностей неоліберальної демократії, що характерно для неоавторитарних режимів, дефектних демократій тощо.

Пострадянські країни мають як спільні проблеми в площині громадянських та політичних прав і свобод, так і національну специфіку їх реалізації та захисту. У багатьох країнах (Азербайджан, Білорусь, Росія, Туркменістан та ін.) з причини фасадного характеру демократії, зневажання громадянськими та політичними правами і свободами мають системний характер, набуваючи таких форм, як смертна кара, наявність політичних в'язнів, блокування Інтернету, переслідування свободи слова тощо. Відсутні механізми практичної реалізації окремих конституційно гарантованих прав і свобод, а національна політико-правова культура населення не відповідає рівню, необхідному для активного тиску на державу з вимогами дотримання верховенства права. Навіть пострадянські революції (наприклад, у Киргизстані) не зумовили відхід від неоавторитарних практик в питаннях громадянських та політичних прав і свобод. Водночас у низці країн (Грузія,

Україна) хоч проблеми прав і свобод увиразнені гостро, нині є зміни у напрямку до відкритого суспільства, які супроводжуються подальшою боротьбою за демократичні цінності та правову державу.

3. Аналіз проблематики громадянських та політичних прав і свобод у державах Центральної Азії засвідчив, що жодна з п'яти держав регіону за роки незалежності не створила дієвої моделі модернізації, що негативно позначилося на правореалізації. Права та свободи у регіоні обмежені неоавторитарними режимами, архаїчними практиками, клановими зв'язками тощо, які мають сприятливий ґрунт з огляду на домінування патерналістської політичної культури громадян. Інститути національних держав регіону пріоритетом мають не ліберально-демократичні цінності, а експлуатацію природних ресурсів і посилення контролю над населенням. Ущемлення ліберально-демократичних прав і свобод влада найчастіше аргументує потребою протидіяти екстремізму та тероризму. Лише у Киргизстані, завдяки найсильнішому в регіоні громадянському суспільству, влада двічі змінювалася революційним шляхом, але і в цьому випадку радикальних змін не наступило через реверс неоавторитаризму. Ініціативи влади країн регіону здебільшого спрямовані на формування в міжнародній спільноті уявлення про ліберально-демократичні трансформації, які насправді мають фасадний характер. Водночас окремі країни останніми роками пом'якшують авторитарні механізми та стають відкритіші до взаємодії з міжнародними механізмами захисту прав людини (наприклад, Узбекистан за президентства Ш. Мірзієєва).

На громадянські та політичні права і свободи країн регіону впливає низка чинників, які мають національні особливості щодо: відмінної ролі кланів (найсильніша – у Таджикистані); партійної системи (в Туркменістані три наявні політичні партії лише формально візуалізують багатопартійність за домінування Демократичної партії Туркменістану; у Таджикистані Народно-демократична партія Таджикистану незмінно керує з 1995 р. і т. д.); інституту глави держави (у Таджикистані Е. Рахмон незмінний з 1994 р.; у Казахстані до 2019 р. незмінним главою держави був Н. Назарбаєв, а ротація влади стала лише керованим процесом поступової передачі ним державної влади в країні тощо; у Киргизстані двох глав держав революційним шляхом усунули з посади, а щодо ще одного відкрито кримінальні справи і т. д.); показників доступу населення до Інтернету (найгірші вони в Туркменістані та Таджикистані); незалежності медіа (в Таджикистані незалежні ЗМІ відсутні; в Туркменістані норма про цензуру не закріплена; в Узбекистані абсолютна більшість медіа підконтрольні державі і т. д.).

4. Країни Південного Кавказу, у порівнянні з центральноазійськими, відрізняються своєю контрастністю в частині гарантування, реалізації та захисту громадянських, політичних прав і свобод. В Азербайджані найсильніше проявляється наступ інституту держави на аналізовані права і свободи; лише ця держава у теперішній час демонструє наростаючу негативну динаміку. При цьому населення Азербайджану в силу особливостей політико-правової культури

відсторонене від правозахисного активізму. Натомість у Вірменії наступ держави на права людини послабився після «Революції любові» 2018 р. і реформ, ініційованих Н. Пашиняном. Водночас постреволуційна ліберально-демократична перспектива Вірменії зараз однозначна, позаяк не виключений реванш неоавторитарних сил. Порівняний прогрес щодо прав людини демонструє Грузія завдяки своєму проєвропейському курсу, який зобов'язав перехід до цінностей ліберальної демократії, хоч окремі з них дисонують з аксіологічною парадигмою грузинів.

Для держав Південного Кавказу спільним є доволі сильний традиціоналізм. На рівні як суспільств, так і частково держав, до прикладу, глибоко вкорінені гомофобія, трансфобія тощо, а на випадки дискримінації чи мови ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності влада реагує найбільш незадовільно. Проблеми в площині громадянських та політичних прав і свобод в країнах регіону поглиблюються через наявність окупованих територій, міжнародно невизнаних держав. Також у структурі національних громадянських суспільств значно увиразнений сегмент псевдогромадянського суспільства (Азербайджан), консервативний сегмент (Грузія), що не сприяє розширенню каталогу громадянських і політичних прав і свобод. Усюди більшою (Азербайджан, Вірменія) чи меншою (Грузія) мірою зберігаються рудименти радянськості.

5. Пострадянські країни Східної Європи, обравши відмінні вектори розвитку, істотно відрізняються щодо реалізації та захисту громадянських, політичних прав і свобод: а) необмежена суперпрезидентська форма правління у Білорусі є однією з важливих причин утруднення реалізації, захисту громадянських та політичних прав і свобод. Якщо інші численні порушення прав і свобод характерні усім пострадянським країнам, то смертна кара зберігається лише тут. Водночас на реалізацію та захист прав і свобод (найперше – економічних, соціальних) впливає значно менше виражена корупція, відсутність олігархічних кланів, мереж зв'язків родинно-кланового і феодално-клієнтистського характеру; б) натомість у Молдові проблеми реалізації, захисту громадянських та політичних прав і свобод зумовлені одночасним перебуванням країни в зоні активного впливу як Заходу, так і Росії, наявністю самопроголошеної Придністровської Молдовської Республіки, багаторічним (до виборів 2019 р.) вираженим олігархічним впливом на управління державою; в) Щодо Росії, то тут імперська історична традиція є основним чинником окреслення меж прав людини. Звуження прав і свобод у Росії мотивується владою та схвалюється більшістю населення потребою зберігати традиційні цінності та протидіяти екстремізму; г) попри взятий Україною курс на євроінтеграцію та побудову правової держави, нині наявні труднощі в реалізації, захисті громадянських та політичних прав і свобод. З'явилися нові форми дискримінації як результат анексії АР Крим та збройної агресії Росії проти України. Особливо уразливими до порушень громадянських і політичних прав нині є внутрішньо переміщені особи, мешканці тимчасово окупованих, непідконтрольних територій,

полонені. На думку дисертантки, для Білорусі, Росії та частково Молдови проблемою для захисту громадянських і політичних прав є відсутність достатньої критичної маси громадян, готових до системних змін, слабкість громадянських суспільств.

6. Аналіз проблематики громадянських та політичних прав і свобод у дванадцяти країнах колишнього СРСР, які не інтегровані до ЄС, засвідчив наявність у кожній з них більш чи менш широкого комплексу проблем реалізації та захисту цих прав і свобод. Навіть у частині їх формального унормування є відмінності. Наприклад: поодинокий характер має унормування свободи доступу до Інтернету (Грузія); застосовується смертна кара як порушення громадянського права на життя (Білорусь); фінансовані з-за кордону НУО позиціюються як іноземні агенти (Росія) і т. д. В окремих країнах (Грузія, Молдова, Україна) реалізація аналізованих прав і свобод утруднена зовнішнім втручанням і самопроголошеними псевдодержавами. Обмеження певних прав і свобод дедалі частіше виправдовується ініціаторами неліберальних правових ініціатив потребою зберегти традиційні цінності, протидіяти екстремізму, тероризму. На пострадянському просторі наростає мова ненависті та кількість протиправних дій, скоєних на ґрунті ненависті. Збереження більшою чи меншою мірою в усіх аналізованих країнах рудиментів радянськості перешкоджає формуванню високої політико-правової культури, опертої на розуміння значущості громадянських та політичних прав і свобод. Аналіз показав, що якість реалізації громадянських та політичних прав і свобод людини в будь-якій країні пропорційна громадській активності щодо їх закріплення та захисту.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові статті, опубліковані у фахових виданнях із політичних наук:

1. Яворська, К. П. (2018). Білорусь і Молдова як приклади пострадянської деформації системи громадянських та політичних прав і свобод. *Актуальні проблеми політики*, 62, 183-191.
2. Яворська, К. П. (2019). Реалізація та захист громадянських і політичних прав та свобод в умовах персоналістського авторитаризму Таджикистану. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Історія. Філософія. Політологія*, 16, 101-105.
3. Яворська, К. П. (2019). Деформація громадянських і політичних прав людини та громадянина в Молдові. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, 25, 47-52.
4. Яворська, К. П. (2019). Руйнація цінності громадянських і політичних прав людини та громадянина в умовах неоавторитаризму в Білорусі. *Evropský politický a právní diskurz*, 6 (3), 113-119.

5. Яворська, К. П. (2019). Репресивно-авторитарний політико-правовий клімат Туркменістану як середовище реалізації громадянських і правових прав людини та громадянина. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія Історія. Політологія*, 24, 324-332.

6. Яворська, К. П. (2019). Громадянські та політичні права і свободи в Азербайджані в умовах кланового характеру влади та домінування політико-правової культури східного типу. *Держава і право. Серія Політичні науки*, 84, 89-100.

Інші публікації за темою дисертації:

1. Яворська, К. П. (2019). Політичні і громадянські права людини та громадянина в умовах режимних трансформацій пострадянських держав: кейс Білорусі. In Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції *Україна і світ: політичні процеси у глобальному та регіональному вимірах* (pp. 175-180). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

2. Яворська, К. П. (2019). Громадянські та політичні права і свободи в Узбекистані: період політичної «відлиги» Ш. Мірзієєва. In *Trendy przestrzeni międzynarodowej w wymiarze globalnym i regionalnym*, A. Kordonska, R. Kordonski, Ł. Muszyński (Eds.) (Vol. 3, pp. 51-67). Lwów – Olsztyn: Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki.

3. Яворська, К. П. (2019). Громадянські та політичні права та свободи людини в Молдові в умовах викликів пострадянського переходу. In *Kontynent europejski wobec wyzwań współczesności*, R. Kordonski, A. Kordonska, Ł. Muszyński (Eds.) (Vol. 5, pp. 61-74). Lwów – Olsztyn: Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki.

4. Яворська, К. П. (2019). Громадянські і політичні права та свободи в Киргизстані в умовах постреволуційного посилення авторитаризму. In Матеріали міжнародної науково-практичної конференції *Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації* (pp. 98-103). Львів: Львівська фундація суспільних наук.

5. Яворська, К. П. (2019). Тиск на громадянські та політичні права і свободи як прояв неоавторитарних механізмів запобігання та протидії екстремізму та тероризму: приклад Казахстану. In Матеріали міжнародної науково-практичної конференції *Сучасні світові тенденції розвитку науки, технологій та інновацій* (pp. 91-94). Херсон: Видавництво «Молодий учений».

6. Яворська, К. (2019). Громадянські та політичні права і свободи в Вірменії: оцінка ймовірності поступальних змін у контексті «Революції любові» та курсу Н. Пашиняна. In *Spółeczność międzynarodowa w obliczu przemian: ujęcie wieloaspektowe*, A. Kordonska, R. Kordonski (Eds.) (Vol. 1, pp. 52-60). Lwów – Olsztyn: Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki.

7. Яворська, К. (2020). Інститут громадянських та політичних права і свобод в Україні: труднощі та перспективи прогресивних змін. In Матеріали всеукраїнської студентської науково-практичної конференція «Сучасні виклики соціально-політичного розвитку: політико-правові та соціально-економічні виміри» (pp. 34-36). Одеса: Університет Ушинського.

АНОТАЦІЯ

Яворська К. П. Громадянські та політичні права і свободи в умовах режимних трансформацій: порівняльно-політологічний аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2021.

Запропоновано авторську теоретико-методологічну концептуалізацію процесів гарантування, реалізації та захисту комплексу громадянських та політичних прав і свобод у пострадянських державах. Виявлено новітні тенденції функціонування інституту громадянських та політичних прав і свобод. Визначено особливості реалізації та захисту громадянських та політичних прав і свобод в умовах неоавторитарних режимів та дефектної демократії у пострадянських країнах Центральної Азії, Південного Кавказу та Східної Європи. Аргументовано, що попри апробацію відмінних економічних, соціально-політичних, культурно-цивілізаційних моделей, в аналізованих держав наявний комплекс спільних проблем у площині прав і свобод, зумовлених пострадянським спадком. Водночас акцентовано на відмінностях у реалізації та захисті аналізованих прав і свобод з огляду на наявні характеристики громадсько-політичного активізму населення аналізованих країн, рівень його політико-правової культури.

Ключові слова: демократія, політичні режими, політичний активізм, громадянські права, політичні права, пострадянські держави, неоавторитаризм, дефекти демократії.

SUMMARY

Yavorska K. P. Civil and political rights and freedoms under conditions of regime transformations: comparative-politological analysis of post-Soviet countries.
– Scientific qualification thesis retaining manuscript rights.

Thesis to obtain the scientific degree of Candidate of Political Science after specialty 23.00.02 – political institutions and processes. – South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odessa, 2021.

Author's theoretical and methodological conceptualization of the processes of guaranteeing, realization and protection of civil and political rights and freedoms in post-Soviet countries is offered. The latest tendencies of the functioning of the institute of civil

and political rights and freedoms were found. Peculiarities of realization and protection of civil rights and freedoms under conditions of neo-authoritarian regimes and defective democracy in post-Soviet countries of Central Asia, South Caucasus, Eastern Europe. It is substantiated that despite approbation of different economic, socio-political, cultural-civilization models, there is a complex of common problems in the area of rights and freedoms, stipulated by post-Soviet legacy in the studied countries. Herewith, the differences in realization and protection of the studied rights and freedoms in a view on present features of civil-political activism of population of the studied countries, level of their political and legal culture are emphasized.

Keywords: democracy, political regimes, political activism, civil rights, political rights, post-Soviet countries, neo-authoritarianism, democracy defects.

АННОТАЦИЯ

Яворская К. П. Гражданские и политические права и свободы в условиях режимных трансформаций: сравнительно-политологический анализ постсоветских государств. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2021.

С помощью политологического инструментария исследован комплекс проблем обеспечения, реализации и защиты гражданских, политических прав и свобод в странах постсоветского пространства, которые функционируют вне европейских и евроатлантических интеграционных объединений. Анализ государств трех регионов (Центральная Азия, Южный Кавказ, Восточная Европа) позволил аргументировать, что: а) несмотря на апробацию отличительных экономических, социально-политических, культурно-цивилизационных моделей, сохраняется комплекс общих проблем в плоскости прав и свобод, обусловленный постсоветским наследием; б) вектор внутренне- и внешнеполитического развития существенно определяет каталог гражданских, политических прав и свобод, механизмы их реализации и защиты.

Анализ направлен на выяснение: 1) уровня либерально-демократического прогресса/регресса рассматриваемых стран в части исследуемых прав и свобод на протяжении последних трех десятилетий; 2) причин прогресса/регресса отдельно взятых стран относительно исследуемых прав и свобод; 3) общих тенденций и национальных особенностей в подходах к гражданским, политическим правам и свободам; 4) позиций, мотиваций государственных и негосударственных субъектов относительно расширения/сужения анализируемых прав и свобод.

Цель исследования – политико-правовая концептуализация процессов реализации и защиты комплекса гражданских, политических прав и свобод в странах постсоветского пространства. Объектом исследования определена

реализация прав и свобод в странах постсоветского пространства. Предметом исследования является сравнительно-политологическая концептуализация реализации и защиты гражданских и политических прав и свобод в независимых государствах бывшего СССР, которые не входят в европейские и евроатлантические интеграционные объединения.

Отмечено, что в постсоветских странах конституционные гарантии гражданских, политических прав и свобод не стали гарантией их надлежащей реализации и защиты. В условиях неоавторитаризма, дефектной демократии институты постсоветских государств чаще иницируют (открыто или латентно) сужение гарантированных прав, усложняют их реализацию и защиту.

Рассмотрены и подтверждены исследовательские гипотезы:

1) система гражданских и политических прав в последние годы претерпевает трансформации (увеличение каталога прав, видоизменение их содержательного наполнения и др.). Постсоветские страны в большей или меньшей степени охвачены изменениями, но отличаются относительно расширения границ гражданских и политических прав и свобод в силу национальных особенностей (уровень политико-правовой культуры и общественно-политического активизма, доминирующие ценности, наличие традиций клановости и др.);

2) в условиях постсоветских неоавторитарных режимов, дефектной демократии, национальные институты государств прибегают к открытому или латентному сужению гражданских и политических прав, затрудняют их реализацию и защиту. Политико-правовые реалии рассматриваемых государств свидетельствуют о деформации конституционно гарантированной демократической системы гражданских, политических прав и свобод (расхождение между конституцией юридической и фактической). Все рассматриваемые постсоветские страны, несмотря на отличительные векторы развития и разный уровень поддержки ценностей неолиберальной демократии, в той или иной степени демонстрируют комплекс проблем обеспечения, реализации и защиты гражданских, политических прав и свобод;

3) в настоящее время нарастают межгосударственные различия постсоветских стран в отношении: а) обеспечения, реализации и защиты комплекса рассматриваемых прав и свобод; б) притеснений или инициатив, направленных на сужение или осложнения реализации определенных прав и свобод; в) действий гражданского общества относительно инициатив государства или радикальных негосударственных акторов, которые ущемляют конституционно гарантированные гражданские и политические права и свободы.

Ключевые слова: демократия, политические режимы, политический активизм, гражданские права, политические права, постсоветские государства, неоавторитаризм, дефекты демократии.